

BİR SOSYAL POLİTİKA SORUNU OLARAK GÖÇ

Arş.Gör. Faruk TAŞCI

İstanbul Üniversitesi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

ÖZET

Göç durağan bir olgu olarak kabul edilmemektedir; nedenleri ve sonuçları ile birlikte değerlendirilen bir süreç olarak kavranmaktadır. Öte yandan, geniş anlamda sosyal politika ise, ekonomik olayların sonuçlarının, toplum yaşamı üzerindeki bütün etkilerini kendisine konu almaktadır. Göçe neden olan bazı faktörler, aynı zamanda sosyal politika alanında önemli bir hareketliliğe yol açmakta; sosyal politikanın şekil almasında önemli katkılara neden olmaktadır. Paralel şekilde, göç sonrasında ortaya çıkan bazı sonuçlar, direkt olarak sosyal politikanın şekil almasında ve dönüşmesinde önemli fonksiyonlar icra edebilmektedir. İşte bu çalışmada, göçün sebep ve sonuçları etrafında, sosyal politika ile olan ilişkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, sosyal politika, yoksulluk, kentleşme.

ABSTRACT

Migration is not regarded as a stable phenomenon; but conceived as a process evaluated within its reasons and results. On the other hand, social policy in a large context treats all the effects of economic events upon the life of society. Some factors that cause migration, at the same time, give rise to an important activity in the field of social policy, and bring about significant contributions in shaping social policies. Paralelly, some results appearing after migration carry out important functions in directly shaping and changing social policies. So, in this article, migration is studied in relation with social policy in terms of the reasons and results of migration.

Keywords: Migration, social policy, poverty, urbanization.

GİRİŞ

İlk insandan bu yana değişmeyen bazı olgulardan bahsedilebilir. Bunlardan bir tanesi, kuşkusuz göçtür. İnsanlar, tarihin akışı içerisinde gerek bireysel anlamda ve gerekse kitlesel olarak bir yerlerden bir yerlere çeşitli sebeplere dayalı olarak hareket etmişler ve bu hareketlilikten kaynaklanan çeşitli sonuçlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Modern dönemler de göçün insanlar için kaçınılmaz olduğu gerçeğine işaret edercesine, göç hareketlerinin varlığını farklı şekillerde devam ettirdiği dönemler olarak ortada durmaktadır. Özellikle, sanayileşme ve bunun sonucunda gerçekleşen şehirleşme/kentleşme hareketleri; 20. yüzyılın savaşları, ekonomik ve sosyal handikapları, kültürel yıpranmalar ve diğer birçok faktörler, göçün kitleler açısından bir çıkış yolu olarak görüldüğü bir hal ortaya çıkarmıştır. Bireyler veya kitleler, buldukları yerlerdeki olumsuz koşullardan kurtulma ve yeni yerin avantajlarına sahip olma açılarından göçe sarılmaktadır.

Dolayısıyla her zaman geçerli bir olgu olan göç, kısaca, bir hareketliliği ifade etmektedir. Göç olgusunun özünü oluşturan bu “bir yerden bir yere hareket” eylemi, göçü, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, coğrafi ve diğer birçok açıdan ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek, temel olarak göç, “belirli zaman veya mekândaki hareketlilik” anlamına gelebilse de, farklı açılardan farklı tariflere maruz kalabilmiş; sosyologlar, ekonomistler, antropologlar, coğrafyacılar ve diğer bazı çevrelerce ele alınmıştır.

Göçün diğer alanlarla olan ilişkisi yanında, sosyal politika ile ilişkisi de söz konusudur. Sosyal politika, farklı tanımlarla ifade ediliyor olsa da, temelde sosyo-ekonomik olayların toplumdaki olumsuz etkilerini en aza indirme noktasındaki önemli bir pratik alan olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifade ile sosyal politika, bireyler ve kitleler üzerindeki sosyo-ekonomik güvensizliği azaltmaya dönük bir amaç ve bunlara uygun hamleler etrafında hareket etmektedir.

Göç ile sosyal politika terimlerinin, çoğu zaman yan yana kullanıldığı gözükmesine de, genelde göçün mahiyeti, çerçevesi, sebep ve sonuçları, sosyal politika açısından anlamlı bir zemine işaret etmektedir. Göç, belirli bir ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel, ailevi ve diğer sebeplerin ürünü olması yanında; yine belirli ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel ve diğer neticelerin de sebebi durumundadır. Bu anlamda, göçün, gerek sebep ve gerekse sonuç olma açılarından, tarımda dönüşüm ve sanayileşme; işgücü, istihdam ve işsizlik; gelir dağılımı,

yoksulluk ve açlık; kentleşme, nüfus artışı ve konut politikaları; ailenin yapısı ve terör çerçevesinde gelişen sosyal yapı gibi temel sosyal, ekonomik, kültürel, siyasî ve diğer alanlarda sosyal politika ile ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, yukarıda çerçevesine değinilen göçün sebep ve sonuçları etrafında, sosyal politika ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Göçün sebepleri üzerinden sosyal politika ile olan ağ ortaya konulacak; daha sonra da göç sonuçları içinde sosyal politikanın varlığına işaret edilecektir. Bu ilişki ağında, yer yer özellikle Türkiye'nin durumuna da atıfta bulunulacaktır. Ancak bunlara geçmeden önce genel olarak göç olgusu ve sosyal politikanın mahiyeti hakkında genel olarak bir izahat yapılacaktır.

I. GÖÇ VE SOSYAL POLİTİKA

1. Göç

Eski dilde “hicret” kelimesi ile de ifade edilebilen göç(Zaim, 2006: 327), antropologlar, sosyologlar, planlamacılar, idareciler, tarihçiler, coğrafyacılar ve ekonomistler tarafından ilgi odağı olması açısından çok boyutlu bir kavram olarak görülmektedir(Mutluer, 2003: 9). Göçün bu çok boyutluluğu, göçün, tanımlanması zor olan bir kavram olmasına yol açmaktadır(Akşit, 1998: 67).

Bu bağlamda göçün, toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıyla olan yakın ilişkisine; özellikle nüfusun nitel ve nicel yapısında önemli bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekilmektedir(Es ve Ateş, 2004: 210). Göçün, toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri ile yakından ilişkili olması, göçü, insan olmanın temel bir ögesi olarak algılama noktasına kadar da getirmektedir. Buna göre göç, “insan olmanın bir koşulu” olarak addedilmektedir(Ortaylı, 2006: 19).

Ayrıca göç durağan bir olgu olarak kabul edilmemektedir; nedenleri ve sonuçları ile birlikte değerlendirilen bir süreç olarak kavranmaktadır(İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249). Bazılarına göre, bu süreç geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişi temsil etmektedir(Akgür, 1997: 249). Ancak sürecin temel niteliği, göçün nedenleri ve sonuçları ile ele alınmasıdır. Burada göçün, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıkması açısından bir “sonuç”; göçün kendisinin de sosyal ve ekonomik dönüşümlere yol

açması bakımından da bir “neden” olarak tarif edilmesi mecburiyetiyle karşılaşılmaktadır(İçduygu ve Ünalın, 1998: 38).

Göçün süreç olma niteliği, göçün tanımlanması, ölçülmesi, çözümlenmesi, açıklanması ve yorumlanması açısından karmaşıklık yaratabilmektedir(İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249). Bütün bunlar göz önüne alındığında, göçün çok teknik bir tanımı, “asıl yerinden, ulaşıl-mak istenilen yere hareket”(Karpas, 2003: 3) şeklinde olabilmektedir.

Göç, genelde mesafeli, fiziki, coğrafik ayrılmalar veya hareketlilik olarak tarif edilmektedir(Hoşgör, 1998: 104). Bu çerçeveden de anlaşılabilirliği gibi, göç, belirli bir zaman ve mekânda, geçici veya kalıcı bir mekân ve sosyo-kültürel hareketlilik(Türkyılmaz vd., 1998: 25) olmaktadır. Dolayısıyla göç tanımlarında, göçün bazı temel özellikleri söz konusu olmaktadır. Bunların en başında geleni, “yaşam yerini değiştirmek” olarak belirtilebilir. Buna göre, kişinin göç etmiş olması için, yaşamış olduğu yerden başka bir yere hareket etmiş olması gerekmektedir. Başka bir ifade ile göç, bir yerden diğerine hareketi, yani alan değiştirmeyi ve bunun için bir mesafe almayı gerektirir. Bu, göçün *mekân* özelliğidir. Ancak, bu alanın boyutları, sınırları ve belirlenmesi hususlarında bir sıkıntı da görülmektedir(Özcan, 1998: 79).

Diğer taraftan, yaşam yerini değiştirmek, iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, yaşam yerini değiştirmek, sadece konut yerinin değiştirilmesi anlamına gelebilir. İkincisi, konut yanında işyerinin de emek pazarı dışına çıkması veya bir başka emek pazarına girilmesi şeklinde olabilir(Tekeli, 1998: 9). Esasen genel olarak yaşam yerini değiştirmek göçün temel noktası olsa da; ekonomideki gelişmelere bağlı olarak; yapılan işin mobil hale gelebilmesi de göz önüne alınarak yapılan işin daha fazla önem kazanmasıyla beraber, göç algısında yaşanan yerin değil de, çalışılan yerin esas alınmasının mümkün olabileceği ileri sürülmektedir(Özcan, 1998: 81).

Göçün diğer bir temel özelliği, göçün *zamanla* ilgili boyutudur. Çünkü göç, “belirli bir *zaman dilimi içinde* belirli bir yerleşme alanından dışarıya çıkan yer değiştirmelerin toplam sayısı”(Tekeli, 1998: 9) olarak belirlenmektedir. Ancak burada, bir hareketliliğin göç olarak kabul edilmesi için, göç edilen yerde ne kadar kalınması gerektiği üzerine bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bununla birlikte, henüz bu konuda bir birlik bulunmamaktadır. Bazılarına göre bu süre, bir yıl veya bir yıldan fazla olmalıdır. Ancak bu ölçütün meydana getirdiği sorun, bir yıldan daha az başka bir yerde kalanlarla, sayım tarihinde bir yılını doldurmamış olanları dışarıda bırakması olarak ifade edilmektedir. Bu konuda bir

mutabakat olmaması, ülkeler arasındaki farklılık ve uç örneklerle de anlaşılabilir. Örneğin, Endonezya ve Salomon adalarında yapılan nüfus çalışmalarında zaman kriteri 24 saat olarak alınmaktadır (Özcan, 1998: 80).

Göçün üçüncü çerçevesi, göç eden kişinin göç ettiği yerde bulunma niyeti ve süresi ile ilgilidir. Bir hareketliliğin olması, oturulan yerin değişmesi ve bu değişimin de belirli sınırlar çerçevesinde olması yanında, diğer önemli bir husus, göçün “kalıcı bir niyet” ile yapılması olarak ifade edilmektedir. Buna göre, bir yerden bir yere hareket etmeye karar veren kişinin orada “*kalma niyeti*” üzerine hareket etmesi gerekmektedir(Özcan, 1998: 80). Ancak göç hareketinin, varış noktasında kalıcı bir yerleşim yapmak üzere gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, böyle bir bilginin objektifliği konusundaki şüphelerden ve ölçüm zorluğundan dolayı, göz önüne alınmayabilmektedir(Ünalın, 1998: 92).

2. Sosyal Politika

Sosyal politika, bazı sosyal bilimciler tarafından, tüm zamanları kapsayacak şekilde geçerli bir tanımının yapılabilmesinin hemen hemen imkânsız olduğu ileri sürülebilecek(Altan, 2004: 2) kadar tanımlanmada zorlanılan bir kavram olarak durmaktadır. Tanımlamada yaşanan bu zorluk, esasen “sosyal politika” terimi konusunda da kendisini göstermektedir. Henüz yakın dönemlerde “sosyal politika” terimi üzerinde sağlanan mutabakatta, güçlüğü iki noktada olduğu ifade edilmektedir. Birinci güçlük, Türkçe’deki istikrarsızlık ve bundan dolayı da yeni terimlere uygun bir karşılık bulunamaması olmuştur. İkinci ise, bizzat konunun dinamik bir gelişme süreci halinde olmasından dolayıdır(Zaim, 2005: 50).

Terim ile ilgili yaşanan farklılıklar, AB’nin almış olduğu karar ile bir şekilde bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Gerçekten de AB’nin, resmi belgelerde “sosyal politika”(social policy, la politique social) teriminin kullanımı yönündeki kararı, üye ülkeler arasındaki terminolojik farklılıkların ortadan kalkmasına yol açmakla kalmamış, aynı zamanda bu terime uluslararası bir geçerlilik de kazandırmıştır(Altan, 2004: 17). Ancak bu kararın varlığı, “sosyal politika” ile eş anlamlı bir şekilde kullanılmaya devam eden “sosyal refah”(social welfare), “refah politikaları”(welfare policies)(Taylor-Gooby, 1997: 2) gibi kavramların mevcudiyetini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bundan dolayıdır ki, bu terimlerin zeminini kaygan olarak niteleyenler(Gough, 2001: 165) haklı gibi görünmektedir.

Sosyal politikayı tanımlama girişimleri, Türk literatüründe klasik olarak “dar” ve “geniş” mana tasnifi etrafında yapılmaktadır. Sosyal politika, eğer yalnız devletin faaliyetleri yanısıra sınırlı kitlelere ya da bir sınıfa dönük çalışmaları kapsıyorsa(Talas, 1990: 31), burada “dar anlam” söz konusu olmaktadır. Bu açıdan, dar manada sosyal politika, bütün sınıf ve grupları ihtiva etmemektedir. Endüstri Devrimi’ni yaşayan Batı Avrupa ülkelerinde ve özellikle de Almanya’da 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan ve işçi sorununu çözmeye yönelik politikalar içeren sosyal politika anlayışı, dar kapsamlı sosyal politikayı doğurmuştur(Güven, 2001: 13). Dolayısıyla 19. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde sosyal politika, işçileri sanayileşme ile meydana gelen tehlikelere karşı korumak amacı ile toplumun çalışma ve ekonomik hayatında alınan tedbirlerin bütünü olarak(İzveren, 1968: 4) anlaşılmaktadır.

Özellikle, İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda gerek uygulamada ve gerekse teoride sosyal politika kavramında bir anlam değişikliği görülmektedir. Bu dönem itibariyle, sosyal politikanın kapsamına -(işçi kitlesinin himayesi ve sınıf tezatlarının azaltılması gibi) eski ana sorunlar temelde kalmakla beraber- çok daha geniş halk tabakaları alınmıştır(İzveren, 1968:5). Hakikaten, İngiltere’de Beveridge Planı, Kanada’da Marsh Raporu, Hollanda’da Van Rhijn Komisyon Raporu ve Fransa’da Laroque Raporu bağlamında ileri sürüldüğü gibi, çok geniş ve çeşitli hizmet halkası içerisinde sosyal politikanın muhtevası ifade edilmeye başlanmıştır(Ersöz, 2004:27). Bu halka genişlemesi, “geniş manada sosyal politika” tabiri ile belirtilmektedir.

Buna göre, geniş anlamlı sosyal politika, ekonomik olayların sonuçlarının, toplum yaşamı üzerindeki bütün etkilerini kendisine konu almaktadır(Güven, 2001: 14). Çünkü ekonomik alandaki uygulamalar, bütün toplumu etkileyebilmektedir ve bundan dolayıdır ki sosyal politika, geniş anlamda, kitleler üzerindeki ekonomik güvensizliği azaltmaya dönük bir amaca bürünmüştür(OECD, 2000: 103). Diğer taraftan, geniş anlamda sosyal politika, bir yandan geniş toplumsal kesimlere yönelmekte, öte yandan bu kesimler içinde yer alan özel grupların sorunlarıyla da ilgilenmektedir. Böylece, kadın politikaları, özörlülere yönelik politikalar, gençlere ve çocuklara yönelik politikalar gibi konular sosyal politikanın içinde kendisine yer bulmaktadır(Koray, 2000: 11). Yine, geniş manada sosyal politika çerçevesinde, sosyal hizmetler, konut politikası, sağlık politikası ve yoksullarla savaşım gibi konular, özellikle Batılı eserlerde en geniş yeri işgal etmektedir(Güven, 2001: 15). Ayrıca yoksulluk eksenli sosyal dışlanma(Buğra ve Keyder, 2006: 9) da geniş anlamda sosyal politikanın içinde görülebilmektedir.

Bu yaklaşımlar, topluma bir bütün olarak bakan, toplum içinde bütün sınıfları ilgilendiren çok çeşitli konuları sınıf farkı gözetmeksizin ele alan bir politikanın varlığına işaret etmektedir.¹

Bunlara ilave olarak, son dönemlere bakılınca, sosyal politika aktörlerinin IMF, DB ve UÇÖ ekseninde genişlemeye maruz kalması neticesinde, ulusal sosyal politikalarda uluslararası genişlemeler kaydedilmekte; sosyal politikanın, ulusötesi bazda yeniden dağıtım ve düzenlemelerle alanını genişlettiği gözlemlenmektedir(Deacon, Hulls ve Stubbs, 1997: 57). Bu aktörlerin, sosyal politika alanındaki faaliyetleri, geniş anlamdaki sosyal politikanın genişliğini daha da arttırmaktadır. Öyle ki, bu genişlemeler “uluslarüstü sosyal politika”(supranational social policy) (Kennett, 2001: 143) eksenli yeni tartışmaların kapısını aralamıştır. İlk izleri altı kurucu ülke tarafından imzalanan Roma Antlaşması'nda (1957) görülen “Avrupa Sosyal Politikası”(Aykaç, 2002: 479) da, uluslarüstü genişlemenin başka bir ayağı konumunda durmaktadır.

Görülebildiği üzere, süregelen dönem içinde yaşanan çeşitli olaylar, olgular ve oluşumlar, sosyal politikanın ilgilendiği politikaların kapsamını, konularını, araçlarını, finansman kaynaklarını geliştirerek sosyal politikalara daha farklı boyutlar kazandırmıştır. Bunlar da doğal olarak sosyal politikayı yeniden tanımlama ihtiyacını gerektirmiştir. Bu farkların ortaya çıkmasında, sosyal politikanın amaçlarının genişlemesi etkili olmaktadır. Sosyal politikanın amaçları, yoksulluğu azaltmayı, sosyal korumayı, sosyal içermeyi ve insan haklarında ilerlemeyi de içine alacak şekilde genişlemiştir(Hall, 2004: 1). Böylece, tanımların kendi aralarında çeşitli nüansları ortaya çıkmıştır.

Sosyal politikayı tanımlamada, sosyal politikanın *ekonomiyle olan ülntisinin* etkisi önem arz etmektedir. Hakikaten, sosyal politikanın ekonomiyi etkilemesi bir yana, ekonominin hali de sosyal politikanın nedeni ve gelişimi üzerinde derin tesirlere sahiptir(Dilik, 1971: IX). Örneğin, dünyada neo-liberal politikaların 1980'lerde yeniden sahneye çıkmaya başlaması, sosyal politika üzerinde yeni etkilere neden olmuştur. Bir yaklaşıma göre, bu neo-liberal politikalar ile artık devletin temel işlevleri, ulusal kalkınma ve sosyal gelişme olmaktan çok, uluslararası ekonomiye uyum sağlamak olmuştur. Bu gelişmeler de, sosyal sorunlara verilen önemi azaltmış ve sosyal politikaları tümüyle ortadan kaldırmasa da, bu politikalarda önemli sayılabilecek değişikliklere yol açmıştır(Koray, 2000: 13).

¹ Talas (1992), bu genişlemenin sosyal politikayı bir karışıklığa götürebileceğini iddia etmiştir. Bkz. **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınları, s. 16.

Sosyal politika ile ilgili farklı yaklaşımların başka bir kaynağı da *sosyal ve kültürel yapı* ekseninde cereyan etmektedir. Toplumların kendilerine has değerleri, normları, anlayışları, daha geniş bir ifade ile kültürleri, yine o toplumların geliştirmiş olduğu sosyal politika anlayışlarını etkileyebilmektedir.² Benzer bir şekilde, sosyal politikanın uygulanması sırasında, sosyal politikalara muhatap olanların farklı kültürel ve sosyal arkaplanları, sosyal politikanın mahiyetini etkileyebilmektedir (Parrott, 2001: 2-3). Sosyal politikanın amacı olan insanların esenliğinin (well-being) sağlanması (Lewis, 2000: 4) ve esenlik hali, insanların “sosyal” bir çerçeve içinde tanımladıkları ihtiyaçlarıyla da ilintilidir. Mesela yeme, giyinme ve barınma gibi unsurlar, insanların tartışılmaz ihtiyaçları gibi dursalar da, nihayetinde ihtiyaç sahibi insanlar tarafından manalandırıldıklarından, onların kültürel ve sosyal yapılarından bağımsız değildirler ve bu sebeple insanlar tarafından farklı şekillerde telakki edilebilmektedir. Bu da, başlı başına sosyal politika algısının kültür ve toplum eksenli olarak farklılaşabileceğini göstermektedir.

Sosyal politikadaki farklı açılımlar ele alındığı zaman, dikkati çeken diğer bir nokta da, sosyal politika ile *vatandaşlık* arasındaki ilişkidir. Fikir sahiplerine göre, büyük ölçüde 20. yüzyıla ait ve hatta daha çok, dünyanın gelişmiş ülkelerine özgü bir olgu olan sosyal politika, özünde bir toplum üyesinin “vatandaşlık” hakkına dayalı bir gelişmedir (Koray, 2000: 8). Bu anlamda sosyal politika, geniş bir alanı kapsar. Dolayısıyla sosyal politika, bir toplumun, salt en güçsüz üyelerini korumak için ortak çabasını yansıtmayı değil, aynı zamanda tüm üyelerinin sosyal gereksinimlerini karşılamayı da içerir (Erdut, 2004: 32). Buna göre, tüm üyelerinin sosyal ihtiyaçları da “vatandaşlık” bağının oluşturduğu sosyal ortamla ilişkili olarak işleyen bir sosyal politikanın ürünü olmaktadır.

II. GÖÇÜN NEDENLERİ İLE SOSYAL POLİTİKA İLİŞKİSİ

Türkiye’de göçün nedenleri zaman içinde farklılık arz edebilmiş ve göç edenlerin yaşantıları çeşitlilik göstermiştir (Erman, 1998: 56). Ancak yine de göçün nedenleri ve sosyal politika bağlamı, genel olarak ekonomik, siyasi-askeri, sosyal ve kültürel, ailevi, dini ve doğal nedenler ekseninde ele alınabilmektedir. Belirtilmelidir ki, bu başlık

² Kültür ile sosyal politika arasındaki ilişkinin detaylı bir analizi için bkz. Wim van Oorschot (2006), “Culture and Social Policy: A Developing Field of Study,” **International Journal of Social Policy**, No: 15, p. 1-11.

altında, sadece Türkiye bağlamında değil, genel olarak tüm dünya düzeyinde yaşanan göç olgularının dinamikleri ve nedenleri üzerinde durulacaktır.

1. Ekonomik Durum

Ekonomik nedenlerde, ekonomideki *tarımsal dönüşüm* ile göç ilişkisinin önemli bir çerçeveyi oluşturduğu görülmektedir. Göçü, toplumların dönüşümlerine eşdeğer olarak ortaya çıkan ve tek yönlü bir uyum hareketi olarak niteleyen yaklaşımların(Tekeli ve Erder, 1978: 24) bu konudaki en önemli çıkış noktası, sanayileşme ile birlikte görülmeye başlayan tarımdaki dönüşüm olayları ve bunun neticesinde kırsal alanlardan kente doğru başlayan hareketlilik olmaktadır. Tarıma yeni teknolojilerin girmesi neticesinde, insangücüne olan ihtiyaç azalma göstermiş, bunun sonucundaki işsizlik sebebiyle zorunlu olarak göç akınları başlamış; kırsal alanlardan kentlere doğru bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Türkiye için bu durum, 1950'lere tekabül etmektedir(Kocaman ve Beyazıt, 1993: 2).

Tarımdaki makineleşme ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde oluşan bazı yapısal değişimlerin etkilerini toprak mülkiyeti bağlamında da görmek olası olmaktadır. Buna göre, teknolojik imkânlardan yararlanarak büyüyen ve gelişen bazı tarımsal işletmeler, küçük olup gelişemeyen çiftçileri olumsuz etkilemişler; bunun sonucunda bu küçük çiftçiler ya büyüklere işçi olmak durumunda kalmışlar ya da tek çare olarak göç yollarına düşmüşlerdir(Akgür, 1997: 60).

Diğer bir ifade ile, tarımda meydana gelen makineleşmenin bir neticesi olarak, tarımsal işgücünün önemli bir kısmı işsiz hale gelmiştir (Karpas, 1978: 7-8). "Teknolojik işsizlik" diye de adlandırılan bu işsizlik türü, insangücü yerine makinenin ikame edilmesinden veya verimli metodların uygulanmasından kaynaklanan bir işsizlik olgusu olarak ortaya çıkmıştır(Zaim, 1997: 182). Tarıma giren her bir makinenin anlamı, her bir makinenin beş-on kişinin işini üstlenmesi ve dolayısıyla tarım dışına itilen insanların sayısının artması(Akgür, 1997: 60) ve nihayetinde işsizlik sonucunda göçün meydana gelmesidir.

Diğer taraftan, sadece tarımsal makineleşmenin bir ürünü olarak değil, işsizlik başlı başına bir göç etkeni olarak telakki edilmektedir. Dolayısıyla *işsizlik*, göçün diğer bir ekonomik sebebi olarak ifade edilebilmektedir. Değişik sebeplerden dolayı işsiz olduğu için, bulunduğu bölgeyi, ülkeyi ve hatta kıtayı terk eden insanların varlığı söz konusudur(İBB APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü, 2004: 19). Özellikle Türkiye'de kırsal alanlardan kente göçlerin en

önemli nedenlerinden biri olarak işsizliğe işaret edilmektedir. Yapılan, bir araştırmaya göre %40.2 bir diğer araştırmaya göre ise insanların %35.8 oranlarında “iş bulmak” maksadıyla göç ettiklerinin ortaya konması(Bayhan, 1997: 184), bu gerçeğin varlığına ışık tutmaktadır.³

Göçün ekonomik temelli diğer bir nedeni gelir dağılımı ve buna paralel gelişen açlık ve yoksulluk ile ilgilidir. Buna göre, gelir dağılımındaki bozukluk, göç sebeplerinden biridir. *Gelir dağılımındaki adaletsizlik* yüzünden, köyden işsiz kalanların kasabaya inmesi; kasabada iş bulunamadığı takdirde şehre inilmesi; orada da iş bulunamazsa büyükşehirlere göç edilmesi; orada da iş yoksa en nihayetinde yurt dışına göç ile karşı karşıya kalınmaktadır(Zaim, 2006: 328). Başka bir ifade ile, oluşan dağılım dengesizliği yüzünden, bireylerin, başka yerlerde var olan imkânları ve fırsatları öğrenmeleri ve bunlardan yararlanmak istemeleri sebebiyle göç ortaya çıkmaktadır(Tekeli, 1998: 12). Bu çerçevede, Dünya Bankası göstergelerine dayanılarak 1990 ile 2005 yılları arasında yüksek gelirli ülkelerdeki göçmenlerin sayısında % 80 oranında bir artışın varlığından sözü edilmektedir(Sönmezler, Yürük ve Uzunoglu, 2007: 34).

Gelir dağılımıyla benzer bir çerçevede değerlendirilebilecek diğer bir husus da *açlık ve yoksulluk* eksenindeki göç olaylarıdır. Dünya Bankası verilerine göre 1980-1990 arası yoksul insan sayısı 200 milyon artmış ve 2000 yılında da bu artış sürerek 1.2 milyara ulaşmış gözükmektedir(Şenses, 2006: 21). Bu yoksul insanlar, gelir, sağlık ve eğitim açısından yoksul olmakla birlikte; her an yoksul olma potansiyelini barındırmakta ve korumasız bir niteliğe sahip görünmektedirler(WB, 2001: 16-19). Gerçekten de özellikle 1980 sonrası dönem, yoksulların aleyhine bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüz dünya nüfusunun yaklaşık % 20'sinin yoksulluk sınırının altında yaşadığı; Mozambik, Etiyopya, Somali, Kenya gibi ülkelerde yoksulluğun bir “yaşam kültürü” haline geldiği nakledilmektedir(Taşcı, 2007: 112). Bütün bunlara bağlı olarak “açlık sorunu” ortaya çıkabilmekte; bu durum da insanların (kitleler) halinde göçüne neden olabilmektedir(Mutluer, 2003: 13).

2. Siyasî-Askerî Şartlar

Göçün temel nedenlerinden bir diğeri siyasî-askerî kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu neden, genel olarak savaşlardan

³ Bu husus, tam anlamıyla netlik arz etmemektedir. Bu bakımdan işsizlik-göç ilişkisinin temellendirilmesinde farklı değişkenlerin olabileceği unutulmamalıdır. Çünkü, örneğin, Türkiye'deki kırsal kesimden göçlerin temelinde, “toprak yetersizliği” gibi faktörler de önemli rol oynayabilmektedir.

kaynaklanan, özelde “terör” olgusuyla yakından ilgili olan ve bazen de siyasî gelişmeler, antlaşmalar sonucunda gelişen çeşitlenmelerle kendisini göstermektedir.

Genel olarak *savaşlar* ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bazı durumlar, göçün önemli nedenleri olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanan 93 Harbi denilen 1877-1878 Rus Harbi'nin arkasından Kafkasya'dan; Balkanlar'ın kaybedilmesinden sonra da buralardan Anadolu'ya yaşanan göçler, askerî nedenlerle yaşanan göçlerin en mühim örneklerini oluşturmaktadır. Keza Birinci Dünya Savaşı'nın Asya'da ve Afrika'da çok sayıda sınırın değişmesine yol açtığı ve bunun da insanların göçüne neden olduğu ve yine yakın zamanda Avrupa'daki Yugoslavya'nın parçalanmasını getiren iç savaşın sonrasında yaklaşık 3 milyon insanın toplu göç ettikleri(Mutluer, 2003: 13-14) bilinen bir gerçektir.

Ayrıca benzer şekilde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş öncesi Nazi Almanya'sının sınırlar içinde kalan bölgelerden 10 milyon, Doğu Avrupa'dan da 3 milyon kişinin yerleşmek niyetiyle Federal Almanya'ya girdikleri ifade edilmektedir. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında da hem iki kesim arasındaki karşılıklı göçler ve hem de Türkiye'den Ada'ya yönelik iskân hareketleri söz konusu olmuştur(İBB APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü, 2004: 18).

Savaşla ilintili bir başka göç sebebi de, savaş sırasında yaşanan insanlık dışı uygulamalar ile ilgilidir. Özellikle savaş sırasında –savaşın herhangi bir askerî tarafı olmamalarına rağmen- sivillere uygulanabilen katliamlar da göçün önemli sebeplerinden biri olarak zikredilmektedir. 1821 ayaklanması ile başlayan ve Yunanlılar'ın yöredeki Müslümanlar'a uygulamış oldukları katliamlar, Bulgarlar'ın gerek 1877-1878'de ve gerekse 1912'de yapmış oldukları uygulamalar, yine aynı dönemlerde Sırp, Karadağ ve Makedonya'da yaşanan sıkıntılı süreçler, bu tarz göç sebebinin en tipik örnekleri olarak ifade edilmektedir(Ağanoğlu, 2001: 62-84).

Göçün siyasî-askerî nedenlerinin diğer bir çerçevesi, “terör” ile alakalıdır. Terör, güvenlikle ilgili bir durumdur ve göçte güvenlik sorunu önemli bir noktayı ifade etmektedir. Çünkü insanlar, buldukları yerde, bireysel, ailevi ve çevresel anlamda güvenliğin olmadığını

anladıkları zaman, göç etme ihtiyacı ve mecburiyeti ile karşı karşıya kalmaktadırlar(Akgür, 1997: 67).⁴

Türkiye’de de, 1984 yılında başlayan ve giderek artan terör olayları, kitlesel zorunlu içgöç hareketlerinin temel nedeni olarak gözükmemektedir(Gündüz ve Yetim, 1997: 109; Es ve Ateş, 2004: 218; Keyder, 2000: 189).⁵ Öyle ki, özellikle 1992 sonrasında zorunlu köy boşaltma olaylarında büyük artışlar görülmüş; OHAL 1997 verilerine göre, boşaltılan toplam yerleşim birimi sayısı (köy ve mezra) 3428, göç eden kişi sayısı da 378 bin civarında olmuştur(CHP MYK Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Rapor, 1999: 333). Yine aynı dönemde, terörden dolayı 11 bin nüfuslu Lice ilçesinin 10 bininin göç ettiği; yaklaşık 2 milyon insanın da yer değiştirdiği; ilk önce kırsal alanlardan Diyarbakır, Şanlıurfa başta olmak üzere çerve kentlere oradan da Adana, Mersin, İstanbul, Bursa gibi büyük kentlere göç ettikleri kaydedilmektedir(Akgür, 1997: 68).

Siyasî-askerî nedenle göçün diğer başka boyutları da söz konusu olabilmektedir. Bunların en bilinen tipi, ülkelerin siyasî rejimleri ile radikal çatışma içinde bulunan kişilerin yapmış oldukları göçlerdir. Çoğu Avrupa ülkesindeki “politik göçmenler”in durumu (İBB APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü, 2004: 20) ve İran’daki rejim değişikliği, eski Sovyet bloku ülkelerindeki yeniden yapılanma, bu tip göçleri akla getirmektedir. Bu anlamda özellikle, 1989 yılındaki SSCB’nin çöküşü sonucu, Batı Avrupa ülkelerine doğru büyük oranda göçlere şahit olunmuştur(Mutluer, 2003: 12). Bu göç olgularına bir diğer örnek olarak, 1990’lı yılların başında Irak Baas rejiminden kaçarak Türkiye’ye sığınan (ancak daha sonra geri dönen) Kuzey Iraklı Kürtler gösterilebilir.

Diğer bir siyasî-askerî neden olarak nükleer tatbikatların göçe neden olduğu ifade edilmektedir. Kazakistan’daki Semipalatisk bölgesinde 1949-1989 yılları arasında 150’si yer üstünde olmak üzere 500 civarında nükleer bomba denemesinin gerçekleştirilmesi ve bunun

⁴ Yapılan bir alan araştırmasında, göç-can güvenliği ilişkisi bağlamında, can ve mal güvenliğinin sağlanmadığına inananların içinde söz konusu güvensizliğin nedenleri % 44.0 ile terör ve % 33 ile asayişsizlik gösterilmesi, bu yaklaşımı anlamlı kılabilir. Bkz. Sevil Öner ve H. Bayram Kaçmazoğlu (1997), “Göç Olgusu ve Doğu Anadolu,” **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 375.

⁵ Doğu Anadolu’da yaşanan zorunlu göçün Van ili örneğinde sosyolojik bir çözümlemesini; göçün nedenlerini, toplumsal çevre değişimi ve sonrasında oluşan sıkıntıları ele alan bir çalışma için bkz. Ahmet Bilgili, Feramuz Aydoğan ve Celil Güngör (1997), “Doğu Anadolu Bölgesinde Zorunlu Göç Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi: Van Örneği,” **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 327-338.

neticesinde yaklaşık 160 bin insanın Kazakistan'ın diğer bölgeleri ile Rusya, Ukrayna ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne göç etmesi ile karşılaşmıştır(Mutluer, 2003: 16).

Ayrıca geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere hünerli işgücü akımını azaltacak şekilde düzenlenen teşvik edici politikalar geliştirmek (Tekeli ve Erder, 1978: 26); yine uluslararası siyasî antlaşmalar sonucunda yapılan nüfus mübadeleleri-ki Türkiye Yunanistan ve Türkiye Bulgaristan arası yapılan antlaşmalar buna bir örnektir (Mutluer, 2003: 15) göçün diğer siyasî-askerî sebepleri olarak ifade edilebilirler.

3. Sosyal ve Kültürel Yapı

Sosyal ve kültürel yapıya dayalı olarak ortaya çıkabilen göçün boyutları, sosyal politika bağlamında, özellikle nüfus yapısı, eğitim ve bazı sosyal dokular etrafında ele alınabilmektedir.

Türkiye'de genel kabul gören görüşe göre, göç olgusunu doğuran nedenlerin başında nüfus artışının (son dönemlerde yavaşlama olsa da) hızlı olması ve bu hızın da özellikle kentlere kayması gelmektedir(Tuncer, 1976: 55-75). Bu çerçevede, hızla çoğalan nüfusun bulunduğu yere sığamaması ve sonuçta değişik amaç ve beklentiler içerisinde göç etmesi ile karşı karşıya kalınmaktadır(Akgür, 1997: 41). Buna göre, hızlı nüfus artışı ile tarımsal gelirin yetersiz kalması; bundan dolayı tarımdaki işgücü fazlasının iş bulmak, şahsî ve ailevî refahı sağlamak ve sonraki nesle iyi bir ortam bırakmak gibi amaçlarla göç etmesi söz konusu olmuştur (Kocaman ve Beyazıt, 1993: 2).

Sosyal ve kültürel çerçevede ele alınabilecek diğer bir göç nedeni de *eğitim* ile ilgilidir. Özellikle Türkiye'de toplumsal hizmetler açısından kırsal kente oranla yoksun olması(Öz, 1978: 26), eğitim alanında da kendisini göstermektedir. Bu durum, eğitimden yoksun olan yerdeki insanların eğitimle donatılmış olan yerlerin çekiciliği ile göç etmelerine kapı aralamaktadır. Türkiye'nin eğitim olanaklarına dayalı kır-kent göçüne paralel bir şekilde, gelişmemiş ülkelerden gelişmiş ülkelere dönük eğitim amaçlı göçler de söz konusu olmaktadır(Mutluer, 2003: 16). "Beyin göçü" olarak da ifade edilebilen bu göçler, mahiyeti itibarıyla süreli olsalar da, kalıcı bir hüviyete bürünebilmektedirler.⁶

Eğitim nedeniyle göç olgusunda, diğer bir nokta ise, okullaşma ile ilgilidir. Okullaşma olayının, göç konusunda çekici bir mahiyete

⁶ Beyin göçü ile ilgili bir çalışma için bkz. Berrak Kurtuluş (1999), **Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü**, İstanbul, Alfa Yayınları.

sahip olduğu ifade edilmektedir. ILO'nun 1991 yılında Türkiye'nin kırsal alanlarında gerçekleştirdiği anketten çıkan sonuca göre, kırsal ailelerin çoğunluğunun, çocuklarının geleceği ve bundan dolayı da eğitimle ilgili kaygılarından dolayı göç ettiklerini belirttikleri görülmektedir(Akgür, 1997: 75). Türkiye'de hâlâ birçok köy ve köy-altı yerleşim yerinde okullaşmanın çok düşük olduğu; paralel bir şekilde de öğretmen açığının devam ettiği bilinen bir vakıa durumundadır.

Sosyal yapıdaki diğer bazı unsurlar da, göçe neden olabilmektedir. İnsanlar arasında cereyan eden kız kaçırma, kan davası gütmeye ve benzeri olaylara dayalı huzursuzluklar sonucunda göçler yaşanabilmekte ve son yıllarda azalmakla birlikte Doğu'da oldukça yaygın olan "başlık parası" sebebiyle göçlerin ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir(Akgür, 1997: 65).

4. Diğer Nedenler: Ailevî, Dini ve Doğal Olaylar

Göç, ekonomik, siyasi-askeri ve sosyo-kültürel nedenlerin yanında, sosyal politika bağlamında aileden kaynaklanan, dini nedenlere dayalı veya doğal olayların neticesinde de ortaya çıkabilmektedir.

Ailevî nedenlerle yapılan göçler, gerek ekonomik gerek siyasi ve gerekse kültürel bir temel ile yapılabilmektedir. Bu mahiyetinden dolayıdır ki, ailevî nedenlerle yapılan göçler, "göçü meşrulaştırma hareketi" olarak da nitelenebilmişlerdir(İBB APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü, 2004: 20). Çünkü ailevî nedenlerle gerçekleştirilen göç hareketlerinin temelinde aile birleşmeleri, başka bir ifade ile evlilikler yatmaktadır.⁷ Özellikle aile birleşmeleri açısından, Avrupa'daki Türk işçilerinin evlenecekleri eşleri Türkiye'den seçmeleri ve eşini de bir süre aile birleşmesi yoluyla Avrupa'ya götürmesi, bu tür göç olgularına örnek olarak gösterilmektedir (Mutluer, 2003: 16).

Dini çerçevede gerçekleşebilen göç olayları da söz konusudur. İsrailoğulları'nın Musa Peygamber önderliğinde Mısır'dan Filistin'e göçleri, İslam'ın çıkış yıllarında Medine'ye "hicret" edilmesi dini nedenlerle yaşanan göç olaylarının en tipik örneklerini teşkil etmektedir. Yine Balkanlar'daki Bulgar ayaklanması sonrasında, Bulgarların, aldıkları birçok yerlerde Müslüman Türkleri ve Pomakları (Bulgar asıllı Müslüman) din değiştirmeye zorlamaları ve bu zorlamadan kurtulmaya dayalı göçler de dini nedenlere dayalı göçlerdendir(Ağanoğlu, 2001: 84-89).

⁷ Ailevî nedenlerle ve daha çok evlilik sebebiyle yapılan göçlerin izah edildiği bir yazı için bkz. İnci User, (1997), "Evlilik Göçü," **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 556-563.

Diğer taraftan, Türkiye’de büyük kentlere göç edenlere dönük bir araştırma ise, yoksulluğun çıkış yolu olarak, bir şeyhin “senin kısmetin İstanbul’da (veya Adana’da, Ankara’da)” diyerek teşvik etmesine dayalı göç olayının varlığını ortaya koymaktadır Atacan, 1997: 259).

Depremler, sel olayları, volkanik püskürmeler, çölleşme ve kuraklık gibi *doğal olaylar* da göçe neden olabilen diğer nedenler arasında sayılabilirler. Ermenistan’ın Erivan kentinde 1988 yılında yaşanan 7.2 büyüklüğündeki deprem yaklaşık 25 bin kişinin ölümüne yol açmış ve akabinde de 500 bin civarında insanın Rusya ve Ukrayna’ya göç etmesine neden olmuş; yine 1994 yılında toprak kaymaları nedeniyle 270 bin Kırgız yerlerinden oynamak zorunda kalmıştır (Mutluer, 2003: 17). Benzer şekilde, 1999 Marmara Depremleri’nin de göç üzerinde etkisinin olduğu bilinmektedir.

III. GÖÇÜN SONUÇLARI İLE SOSYAL POLİTİKA İLİŞKİSİ

Göç, yerleşmek ve de çalışmak amacıyla yapılmasından dolayı, istihdam şartlarından ücret düzeylerine, işe ve çevreye uyumdan yeni gruplarla ilişkiye, görüş ve davranış kalıplarında değişmeye kadar sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli sonuçlar doğurmaktadır (Murat, 2006: 350). Bu açıdan, bu bölümde göçün ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçları ve bunların sosyal politika bağlamı üzerinde durulacaktır.

1. Ekonomik Sonuçlar

Göçün önemli nedenlerinden biri olan *işsizlik* sorunu, göç olayından sonra da önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, kırsal alanda tarım sektöründe gizli işsiz de olsa çalışma istatistiklerindeki işsizlik rakamları içinde görülmeyen bir kitle, kentlere göç etmektedir. Ancak kitle, kentlerdeki sanayi ve hizmet sektörü tarafından da absorbe edilememekte ve böylece kentsel mekânlarda “açık işsiz” haline gelmektedirler (Kalça, 1999: 129). Başka bir ifade ile, göç öncesinde tarım sektöründe kendi hesabına ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kişilerin, göç ile birlikte vardıkları yerlerde işsiz kaldıkları görülmektedir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006: 82). Türkiye’de TÜİK verilerine göre, 1995–2000 yılları arasında göç edenlerin % 9.4’ünün istihdam edilemedikleri, yani işsiz kaldıkları nakledilmektedir (Murat, 2006: 381).

Göçün ekonomik sonuçlarında işsizlik kadar önemli bir diğer nokta da, istihdam biçimi ile ilgilidir. Kente göç edenlerin yapmaları gereken ilk iş, burada bir iş bulmak ve geçimini temin etmek olmaktadır. Ancak vasıfsızlık ve genel istihdam sorunları dolayısıyla bu kitlelerin iş bulmaları kolay olmamakta; böylece örgütsüz, süreksiz ve güvencesiz işler olarak tanımlanan *marjinal işlere* yönelme söz konusu olmaktadır(Kayıkçı, 16.11.2007: 107; Başel, 2003: 70). Zamanla marjinal kesim kavramı yerine kullanılmaya başlanan *enformel kesim/ sektör* kavramı, ILO'ya göre, “kendi hesabına ekonomik faaliyette bulunan, ücretli bir kişi çalıştırın veya çalıştırmayın, küçük ölçekte faaliyet gösteren, temel amacı bu faaliyete katılan mensuplarına gelir ve istihdam yaratmaya dönük, belirgin özelliği düşük teknoloji ve organizasyon isteyen, çoğunlukla ilgili kamu otoritelerinden herhangi bir izin almadan, yasal onay olmaksızın gerçekleştirilen, vergi, asgari ücret, sosyal güvenlik vb. mali yükümlülüklerden kaçmak üzere faaliyet gösteren, genelde mal ve hizmet üretimi yasal, ancak, saklı ve yasal olmayan veya mevzuatlara uygun olmayan şekilde yürütülen ekonomik faaliyetler”(DPT, 2001: 62) olarak ifade edilmektedir. Görüleceği üzere, ILO'nun bu tanımı Türkiye'deki göç sonrası yaşanan işleri tanımlamaya yetmeyecek durumdadır.

Nitekim enformel sektörün marjinal kesim ayağının yanında, formel sektörle yan yana çalışan kayıtdışı sektör ayağı da bulunmaktadır. İşverenin, “çalıştırdığı işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerden kurtulmak veya bu yükümlülükleri azaltmak için, söz konusu işçileri ya hiç kayıtlarda göstermemesi ya da işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerle konu olabilecek bilgileri gerçekten daha düşük bir şekilde kayıtlarda göstermesi”(Kalça, 1999: 129) olarak ifade edilen kayıtdışı istidamın yaygınlaşmasında, göç sonrasında artan işgücü arzını istihdam edebilecek kayıtlı istihdam alanlarının oluşturulamaması etkili olmaktadır. Ayrıca işsizlik ve hayata tutunma endişeleri içindeki şahıslar, her şartta çalışmayı kabul etmek durumunda kalmaktadırlar(Başel, 2003: 72). Başka bir ifade ile, göç edenlerin göç ettikleri yerlerde çalışma imkânlarına kavuşmaları söz konusu olabilse de, birçoğlarının bu imkanlarının, çok kötü şartlara razı olma şeklinde gerçekleştiği bilinmektedir(UN, 2007: 12).

2. Sosyal Sonuçlar: “Yoksulluk” ve “Sosyal Yapı”

Göçün sosyal sonuçlarından en dikkat çeken yönü, *yoksulluk* bağlamında değerlendirilebilir.⁸ Yoksulluk, bir göç sebebi olması

⁸ Yoksulluk ve göç ilişkisi için bkz. Fikret Şenses (2006), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, s. 161-164.

yanında, göçün önemli sonuçları arasında da ele alınabilmektedir. Bu kentsel yoksullukta, bir yandan kırdaki yoksulluğun taşınması ile – Türkiye’de özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri- ortaya çıkan bir yoksulluk hali söz konusu iken(Özer, 2000: 65; TÜSİAD, 1999: 124), diğer yandan da kentlerde işsiz kalmaya dayalı bir yoksulluk türü ortaya çıkabilmektedir. Yapılan bir araştırmada, göç sonrasında hanelerin, geçimlerini, %40 oranından çalışma, %40 oranında borçlanma ve % 13.2 oranında da devlet kurumlarının desteği ile sağladıkları ortaya çıkmıştır (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006: 84).

Öte yandan, göç edenler, sadece kentte yoksul bir pozisyonda kalmamaktadırlar. Ayrıca göç ettikleri yerlerle ilgili varlıklarından da olmaktadır. Göç edenlerin, göç etmek ve göç edecekleri yerde ilk etapta barınmak için ellerindeki varlıkları harcamaları söz konusu olmaktadır. Yapılan bir araştırma, göç edenlerin yarısına yakınının göçün masraflarını karşılamak için birikimlerini kullandığını, %18.1’inin akraba ve arkadaş yardımı aldığını, %22.8’ünün göç sürecinde borçlandığını göstermektedir(Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006: 79). Daha da önemlisi, özellikle güvenlik nedeni ile yaşanan göçlerde, göç edenlerin, terk ettikleri yerlerinde kendilerine ait hiçbir mal varlıklarının kalmadıkları ortaya çıkmıştır (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006: 80).

Göç, sadece bireysel sonuçlar doğurmamakta, bireyin yaşamış olduğu çevrenin değişmesi ve yeni ilişkilerin kurulması anlamında sosyal açıdan değişimlere neden olabilmektedir. Göçle beraber, sosyal açıdan değişimin en önemli alanı *aile* olmuştur. Buna göre -yapılan araştırmalara dayanılarak- geniş ailenin çekirdek aileye; aile ve akrabalık merkezindeki sosyal dayanışma kalıplarının da kentsel organizasyonlara dönüştüğü ifade edilmektedir(Başel, 2003: 62). Sosyal dayanışmaya dayalı yardımlaşmanın yerini –sosyal dayanışma ortadan kalkmasa da- kurumsal yapılara sahip sosyal yardım kuruluşları almakta; daha genel anlamda sivil toplum kuruluşları ve özellikle hemşehri dernekleri ile dayanışma zemini ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, aile ve akrabalık kurumunun, sosyal açıdan önemini koruduğu, ancak “yeni işlevleri” ile yükü taşıdığı ve alanını daha da genişlettiği iddia edilmektedir(TÜSİAD, 1999: 129). Diğer taraftan, göçle birlikte ailenin yapısının değiştiğini ortaya atan yaklaşımın bir diğer noktasında, özellikle göçün ilk aşamasında hanenin reisinin tek başına göç etmesi nedeni ile ailenin parçalı bir hale gelmesi, daha sonra ise geride kalan eş ve çocukların hane reisi yanına gitmesi ile birlikte bu

sefer de kırdaki (anne, baba, kardeş vb) geniş ailenin ortadan kalkmaya başlaması durmaktadır (Başel, 2003: 64, 65).

Sosyal açıdan göçün olumsuz diğer bir sonucunu, kentlerde sayıları gittikçe artmakta olan *sokak çocukları* oluşturmaktadır. Yapılan birçok araştırmaya dayanılarak, 1994 yılından itibaren sokaklarda çalışan çocuk sayısındaki önemli artışların temel sebebi olarak, zorunlu göçün olumsuz etkisi gösterilmektedir. Buna göre, eğitime devam edemeyen veya ekonomik problemlerden dolayı okuyamayan- özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen- çocuklar, sokakta mendil, su gibi şeyler satarak çalışmak zorunda kalmaktadırlar(Gürbüz, 2006: 213).

Ancak göç eden çocuklar ve diğer yaştaki insanlar, bu kadar şanslı olamayabilmektedir. Çünkü kentte bu şekil bir çalışma ile de olsa tutunamayanlar, istismara açık olmakta; şiddet ve suç fiillerine düşmeleri(Bayhan, 1997: 188) ve özellikle fuhuş, hırsızlık, yabancı madde bağımlılığı vb. işlerle karşı karşıya kalmaları söz konusu olabilmektedir(Gürbüz, 2006: 213).⁹ Diğer taraftan, göçe bağlı olarak gelişen yoksulluk sonucunda, sadece suç fiilinin ortaya çıkması söz konusu olmamakta; ayrıca kentte var olan suçlara karşı da yoksul durumda olanların kendilerini korumaları zorlaşmaktadır(WB, 2001: 137).

3. Kültürel Sonuçlar: “Kentleşme-Kentlileşme-Gecekondu/laşma”

Göçlerin, özellikle kırdan kente doğru olan göçlerin, “*kentleşme*” ile neticelenmesi beklenmektedir. Dar anlamda kentleşme, kent sayısındaki ve kentte yaşayan nüfusun miktarındaki artış anlamına gelmektedir(Erkan, 2002: 19). Dolayısıyla kentleşmenin nüfus artış boyutu söz konusu olabilmektedir. Fakat nüfus artışlarına gerek olmadan da kentin nüfusu artabilmektedir ki, burada göçlerin etkisi ortaya çıkmaktadır(Başel, 2003: 52).

Ancak kentleşme, göç edenlerin kente uyumu söz konusu olduğunda, tartışmalı bir kavram olarak ortaya çıkmakta ve yerine “*kentlileşme*” kavramı kullanılmaktadır. Kırdan kente göç edenler, bir

⁹ Göçün en önemli sonuçlarından biri olan gecekondu bölgeleri ile suçun yan yana anılmasını eleştiren; gecekondu bölgelerinin, bu bölgelerdeki geleneksel yapının kontrol ve baskı mekanizmasından dolayı suçluluk bölgesi olmasının mümkün olmadığını, ancak suçluluğa itici faktörleri bünyesinde taşıyabileceğini ifade eden bir yaklaşım için bkz. Aziz Yıldırım (2004), “Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, S.B.E.), Ankara, s. 117.

yandan kentin kaynaklarından yeterli derecede faydalanamamakta, bir yandan da etkileşim ve uyum sorunu yaşadıkları için kentin yerlisi olamamaktadırlar(Özer, 2000: 65). Başka bir ifade ile kente göç eden kır insanları, *kentlileşmemektedirler*.

Buna göre, göç edenler, terk ettikleri yerdeki hayat tarzları ve davranış kalıplarını değiştirmemektedirler. Daha da önemlisi, kendilerini yeni kente “yabancı” olarak görebilmektedirler. Bundan dolayı da, kentin yaşam tarzına ve davranış kalıplarına uymak için bir çaba sarf edilmemektedir(Başel, 2003: 56). Böyle bir durum sonucunda özellikle “hemşehri dernekleri” kanalıyla kentlerde hemşehri içi dayanışma ile yabancılaştırmanın önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Böylece, kenti “hemşehri ağları” ile tanıma söz konusu olabilmektedir. Bu anlamda, kentlileşme, bir uyum ve bütünleşme süreci olarak da ifade edilmektedir(Erkan, 2002: 20). Türkiye’de yapılan bir araştırma, kente –özellikle gönüllü olarak- göç etmiş kişilerin artık kentle “bütünleşmiş” olduklarını ve geri dönmek istemediklerini ortaya koymaktadır. Zorla göçe maruz kalanların ise, desteklenmeleri halinde dönüşü düşünmekle birlikte, çocuklarının kentte kalmaktan yana olmaları da(Adaman ve Keyder, 12.04.2009: 69), hangi gerekçe ile kente göç edilirse edilsin, bütünleşmenin orta ve uzun vadede sağlanma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir.

Kentleşme/kentlileşme ve bunlar ekseninde yabancılaştırma-bütünleşme ikileminin en önemli durağı, göç sonrasında kentlerde ortaya çıkan *gecekondu/laşma* olarak ifade edilebilir. Gecekondu, kentlere göç sonrasında, göç eden insanların konut ve barınma sorunlarına kendi eksenlerinde bulmuş oldukları pratik çözüm(Özer, 2000: 47) olarak nitelenmektedir. Türkiye’deki belli başlı araştırmalarda gecekondu, “kendine ait olmayan yer”, “yasalara aykırılık”, “hemencecik, birdenbire, bir gecede”, “sağlıksız” gibi belli başlı temel özellikler etrafında tanımlanmaktadır(Çakır, 2007: 22-23).

Gecekondu/laşma, kırdan kente gelen insanların sosyal devlet semsiyesi altında iskânlarının yapılamamasından ötürü ve diğer taraftan kente göç edenlerin çağdaş bir konut edinmek için gerekli olan ekonomik imkânlardan mahrum olmalarından dolayı ortaya çıkmaktadır(Özer, 2000: 47). Gecekondu/aşma, her ülkede farklı isimlerle anılmakta olsa da, fonksiyon açısından birbirlerine benzemekte, özellikle kentin yoksul ve kenar (varoş) bölgelerinde ve niteliksiz bir şekilde yapılmak suretiyle meydana gelmektedir(Başel, 2003: 66). Gecekonduların bu yapısı, bu olgunun zamanla bir konut sorunu

olmaktan öteye geçerek, sosyal ve ekonomik sorunları içinde barındıran insanî bir sorun haline evrilmesine neden olmuştur(Kalça, 1999: 128).

Kente göç ile ortaya çıkan, gerek uyum sağlama ve bütünleşme noktasındaki uyumsuzluk sonucu olan kentlileşme ve gerekse konut ve diğer sosyal şemsiyelerden mahrum kalmanın bir çözümü olarak görülen gecekondulaşma; diğer bir ifade ile kentleşmedeki çarpıklık, dünyada gittikçe etkisini gösteren liberalleşme ve küreselleşmeden ayrı düşünülmemekte ve bunların Türkiye'nin geleneksel ve ulusal değerleri üzerinde açmış olduğu yaraların etkisine dikkat çekilmektedir(Keleş, 1998: 2333).

4. Diğer Sonuçlar

Göçün sosyal politika açısından diğer önemli sonuçları, özellikle göç edenler ve ayrıldıkları bölgelerle ilgilidir. Göç edenlerin yerlerini terk etmeleri, "erozyonun toprağın verimli tabakasını götürmesi"ne benzetilmektedir. Buna göre, göç de tıpkı erozyon gibi, toplumsal katmanın içindeki verimli olan tabakaları ve bunun sonucunda kalkınmanın motoru olma potansiyelindeki insanları alıp götürmektedir.(Başel, 2003: 73). "Beyin göçü" çerçevesinde değerlendirilen bu tip göçlere, temel olarak, kişinin kendi menfaatlerini gözeterak yerini terk etmesi, beşeri sermayenin kaybı ve böylece fakirleşme anlamına gelebileceğinden dolayı karşı çıkılmaktadır(Kurtuluş, 1999: 42-45).

Benzer bir şekilde, göç sebebiyle terk edilen yerlerdeki ekonomik yapının değişmesi söz konusu olabilecektir ve bu durum ise, o yeri çeşitli açılardan diğer yerlere bağımlı hale getirebilecektir. Örneğin, göç öncesi et ve süt ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan bir yöre, göç sonrasında bu ihtiyaçları karşılamak bir yana bunları ithal etmekle bile başbaşa kalabilecektir(Gürbüz, 2006: 213). Terör ve göç nedeni ile Doğu ve Güney Doğu'da yaşanan en önemli sosyal/ekonomik olaylardan birisinin bu husus olduğu belirtilmektedir.

Göç veren yerle ilgili diğer bir sonuç ise, göç edilen yerdeki insanlarla göç veren yer arasındaki ilişki ile ilgilidir. Kırdan kente göç edenlerin, tam anlamıyla kırdan kopamadıkları, tekrar kendi yerlerine (kıra) geldikleri ve her gelişlerinde yeni fikirler, yeni ihtiyaçlar, yeni değerler getirdikleri ve bunların da göç veren yerin sosyal yapısını etkileyip değiştirebildiği kaydedilmektedir(Akkayan, 2003: 44).

SONUÇ

Göç ve sosyal politika arasında olan ilişki, iki temel zeminde ele alınabilir: Bunlardan biri, göçün nedenleri etrafında sosyal politika ile

göç ilişkisini kurmaktır. Diğeri de göçün sonuçları üzerinden sosyal politika ve göçün kesişim noktalarını ifade etmektir.

Göç; sosyal, ekonomik, kültürel, siyasî, askerî ve diğeri birçok yönü ile ele alınabilen çok boyutlu bir olgu olma özelliği taşımaktadır. Bu çok boyutlu olguyla, yine çeşitli boyutları olan sosyal politikanın ilişkisini kurmak, zor bir durum değildir. Değişik zeminlerde bu ilişki kurulabilmektedir. Bu zeminlerden bir tanesi, göç ile sosyal politika arasında *göçün nedenleri* ekseninde bir bağlantı sağlamakla gerçekleştirilmektedir.

Sanayileşme, teknolojik gelişme ve bunların paralelinde ortaya çıkan tarımdaki dönüşüm, tarım alanlarında işsizliğe kapı aralamıştır. Gelir dağılımında yaşanan farklılıklar ve yoksulluk gibi unsurlar bu kitlenin hayat kalitesinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu bölgelerde yaşanan bu tip sosyo-ekonomik durumlara dönük sosyal politika hamleleri geliştirilememesinden dolayı, bu insanlar için çıkış yolu, sosyo-ekonomik (sosyal politika) açıdan gelişmiş olan yerlere doğru göç edilmesi olmuştur. Türkiye ise, böyle bir sürecin içine 1940'lar ile birlikte girmiştir.

Diğeri taraftan, savaşların keskin yıkımı sonucu yerlerinden olan kitleler de söz konusudur. Kitleler, hayatlarını kurtarmak ve onurlu bir şekilde devam ettirebilmek için savaşların gölgesinden uzak yerlere gitmek durumunda kalmışlardır. ABD'nin Irak'a yönelik her iki harekati neticesinde yaşanan göçler, savaşın doğurduğu göçlerdir.

Terör olayları da göçün diğeri bir nedenini oluşturmaktadır. Bu tarz bir zorunlu göç, can ve mal güvenliği endişesinin ortaya çıkması ve yaşanan yerin sosyo-ekonomik faydalarından yararlanılamayacak durumda olunmasından dolayı, terör olayları ile ortaya çıkmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nden gerek kır-kent ve gerekse kent-kent doğrultusunda yaşanan göçlerde bu faktörün önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Nüfus artışı ve bundan dolayı var olan yerlere sığmama gibi sebepler de göçü tetiklemiştir. Ayrıca, eğitim olanaklarından yoksun olma ve paralelinde okullaşma oranındaki düşüklük hallerinde, göçün gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bunlara, evlilik birleşmeleri, dini gerekçeler ve doğal olayların etkisi sonucu yaşanan göçler de eklenmiştir.

Göçle sosyal politika arasında kurulabilecek olan diğeri bir zemin, *göçün sonuçları* etrafında ortaya çıkmaktadır. Göç sonrasında

ortaya çıkan bazı sonuçlar, sosyal politikanın şekil almasında, dönüşmesinde veya yeni formlar kazanmasında önemli fonksiyonlar görmektedir. Bundan dolayı, göç sonuçları ile sosyal politika arasında belirli bir bağın varlığı söz konusu olmaktadır.

Göz olgusu sosyal olguların doğurduğu olumsuz sonuçları, insan hayatına uygun bir şekilde çözüme disiplini olarak da tanımlanabilecek olan sosyal politikanın temel konularından birisi haline gelmesine bağlı olarak; ekonomik açıdan olaya bakıldığında, göçle ya – zaten var olan- işsizlik artmış ya da işsizlik kılıf değiştirerek kırsal “gizli işsizlik” olgusundan kentin “açık işsizlik” olgusuna geçilmiştir. Daha da önemlisi, işsiz kalmaktan kurtulma noktasında bir yandan enformel sektörde geçim tedarik etme ve diğer yandan da mecburen kayıt altına alınmadan ve sosyal güvenceden yoksun bir şekilde istihdam olma ile karşı karşıya kalınmıştır.

Göçün sonuçlarının sosyal boyutu daha çok yoksulluk, aile ve toplum yapısı üzerinde kendisini göstermektedir. Özellikle, kırdan kente kırdaki olumsuz hallerinden kurtulmak için gelenlerin çoğunun kentte de yoksul pozisyonda kaldıkları gözlemlenmektedir. Bu tip kişiler için, yoksulluk, neredeyse bir kültür halini almıştır. Diğer taraftan, kırsal geniş aile yapısı, kentte çekirdek aileye dönüşmüş ve böylece kentin çekirdek ailesinin yeni işlevler ile ortaya çıkması, dolayısıyla kente özgü yeni taleplerin belirmesi söz konusu olmuştur. Öte yandan, kırdan kente gelen, yoksul veya aile yapısındaki dönüşümlerden olumsuz etkilenen çocukların sokaklarda mendil, su türü şeyleri sattıkları, bir nevi sokak çocukları konumuna düştükleri; daha da önemlisi, bunların bazılarının suça karıştıkları da ortaya çıkan bir gerçek olarak durmaktadır.

Göçün sosyal politikayı ilgilendiren diğer bir sonucu, kültürel çerçevededir. Göç, kırdan kente olan bir yönelmeyi de ifade etmektedir. Özellikle Türkiye açısından, böyle bir vakıa 1940'larla birlikte söz konusudur. Kırsal nüfusunun kente akması sonucu, kentleşme ortaya çıkmıştır. Ancak kırdan kente akan nüfusun kentin haliyle hallenememeleri anlamına gelen kentlileşememe ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu paralelde, kente gelenlerin konut sorunları kendi yöntemleri ile çözüme girişimlerinin bir ürünü olarak gecekondular, kentlileşeme aracı olarak varlık bulmuşlardır.

Sonuç olarak, tüm bu açılardan bakıldığında, göç, gerek ortaya çıkış sebepleri gerekse doğurduğu sonuçlarla sosyal politikanın en önemli meselelerinden birisi haline gelmiş bulunmaktadır. Bir başka

şekilde ifade edilecek olursa, göç, salt bir nüfus hareketi olmayıp, aynı zamanda bir sosyal politika konusu ve sorunudur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adaman, Fikret ve Çağlar Keyder (12.04.2009), **Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**,(Çevrimiçi)http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_inclusion/2006/study_turkey_tr.pdf.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım (2001), **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi: Göç**, İstanbul, Kum Saati Yayınları.
- Akgür, Zeynep Gökçe (1997), **Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akkayan, Taylan (2003), **Türkiye’de İç Göçler ve Sorunlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akşit, Belma T. (1998), “Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi,” **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak, s. 67-77.
- Altan, Ömer Z. (2004), **Sosyal Politika Dersleri**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1592.
- Atacan, Fulya (1997), “Tarikat ve Göç,” **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 259-263.
- Aykaç, Mustafa (2002), “Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Muğlak Geçmiş ve Tartışmalı Gelecek,” **Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri**, Ed. Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak, İstanbul, Elif Kitabevi Yayınları.
- Başel, Halis (2003), “Sosyal Politika Açısından İç Göçler: Sivas’tan İstanbul’a Göç Örneği,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, S.B.E.), **İstanbul**.
- Bayhan, Vehbi (1997), “Türkiye’de İçgöçler ve Anomik Kentleşme,” **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 178-193.
- Bilgili, Ahmet, Feramuz Aydoğan ve Celil Güngör (1997), “Doğu Anadolu Bölgesinde Zorunlu Göç Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi: Van Örneği,” **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 327-338.

Kamu-İş; C:10, S:4/2009

- Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder (2006), “Önsöz,” **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 7-17.
- CHP MYK Somut Politikalar Çalışma Grubu (Ön Rapor’dan) (1999), “Doğu ve Güneydoğu’da Zorunlu Göç,” **75. Yılda Köylerden Şehirlere**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, s. 333-354.
- Çakır, Sabri (2007), **Kentleşme ve Gecekondu Sorunu**, Isparta, Fakülte Kitabevi.
- Deacon, Bob, Michelle Hulse and Paul Stubbs (1997), **Global Social Policy: International Organizations and the Future of Welfare**, London, Sage Publication.
- Dilik, Sait (1971), **Türkiye’de Sosyal Sigortalar; İktisadî Açından Bir Tahlil Denemesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 315.
- DPT (2001), **8. BYKP: Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, DPT Yayınları.
- Erdut, Zeki (2004), “Günümüzde Sosyal Politikanın Açılımları,” **I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi**, Ankara, DİSK Yayınları, 22-24 Ocak, s. 31-58.
- Erkan, Rüstem (2002), **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Ankara, Bilimadamı Yayınları.
- Erman, Tahire (1998), “Göç Olgusunda Kalitatif Yöntem Olarak Etnografik Araştırma: Bir Gecekondu Araştırmasının Düşündürdükleri,” **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak, s. 56-66.
- Ersöz, Halis Yunus (2004), **Sosyal Politika Perspektifinden Yerel Yönetimler: İngiltere, İsveç ve Türkiye Örneği**, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Es, Muharrem ve Hamza Ateş (2004), “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri,” **Sosyal Siyaset Konferansları**, 48. Kitap, İstanbul, s. 205-248.
- Gough, Ian (2001), “Globalization and Regional Welfare Regimes: The East Asian Case,” **Global Social Policy**, Vol. 1, No: 2, p. 163-189.
- Gündüz, Mustafa ve Nalan Yetim (1997), “Terör ve Göç,” **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 109-116.
- Gürbüz, Şefika (2006), “Kırdan Kente Zorunlu Göçün Nedenleri ve Sonuçları,” **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler; 8-11 Aralık 2005**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, Haziran, s. 211-214.

- Güven, Sami (2001), **Sosyal Politikanın Temelleri**, 3. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2006), **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Hall, Anthony L. (2004), **Social Policy for Development**, London, Sage Publication.
- Hoşgör, Şeref (1998), “Türkiye’de Kantitatif Yöntemlerle Dolaylı Göç Tahminleri, Sorunları ve Yaklaşımlar,” **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak s. 104-124.
- İBB APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü (2004), **İstanbul’u Bekleyen Sosyal Risklerin Araştırılması-2: İstanbul’a Muhtemel Göç Dalgaları**, İstanbul, İBB APK Daire Başkanlığı, Gökçe Ofset,
- İçduygu, Ahmet ve İbrahim Sirkeci (1999), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri,” **75. Yılda Köylerden Şehirlere**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, s. 249-267.
- İçduygu, Ahmet ve Turgay Ünal (1998), “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri,” **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak, s. 38-55.
- İzveren, Adil (1968), **Sosyal Politika ve Sosyal Sigortalar**, Ankara, Sevinç Matbaası.
- Kalça, Adem (1999), “Sanayileşme Temeline Dayanmayan Şehirleşme ve Kayıtdışı İstihdam,” **Kent Yönetimi ve Çevre Politikaları (Sempozyum)**, Ed. İzzet Öztürk v.d., İstanbul, İstaç Yayınları, s. 124-134.
- Karpat, Kemal (1978), **Kentleşme ve İnsan: Kentleşme Sürecinde İnsan Tutum ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler**, Ankara, TODAİE Yayını, No:175.
- (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kayıkcı, Murat (16.11.2007), “Gecekondu Olgusunun Yeniden Ele Alınışı,” **Türk İdare Dergisi**, (Çevrimiçi)
http://birimweb.icisleri.gov.tr/tid/dergi/443_105_118.doc, s. 105-118.
- Keleş, Ruşen (1998), “Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye Kentleşmenin Neresinde?,” **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı III**, S.23-24, Eylül-Aralık, s. 2332-2333.
- Kennett, Patricia (2001), **Comparative Social Policy; Theory and Research**, Philadelphia, Open University Press.

Kamu-İş; C:10, S:4/2009

Keyder, Çağlar (2000), "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına," **İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında**, Der. Çağlar Keyder, İstanbul, Metis Yayınları, s. 171-191.

Kocaman, Tuncer ve Sema Beyazıt (1993), **Türkiye'de İçgöçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri**, Ankara, DPT Yayınları.

Koray, Meryem (2000), **Sosyal Politika**, Bursa, Ezgi Kitabevi.

Kurtuluş, Berrak (1999), **Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü**, İstanbul, Alfa Yayınları.

Lewis, Gail (2000), "Introduction: Expanding the Social Policy Imaginary," **Rethinking Social Policy**, Ed. Gail Lewis, London, Sage Publication, p. 1-22.

Murat, Sedat (2006), **Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı**, İstanbul, İTO Yayınları, No: 2006-49.

Mutluer, Mustafa (2003), **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, İstanbul, Çantay Kitabevi.

OECD (2000), **Labor Market and Social Policies in Romania**, Paris, OECD Publication.

Oorschot, Wim van (2006), "Culture and Social Policy: A Developing Field of Study," **International Journal of Social Policy**, No: 15, p. 1-11.

Ortaylı, İlber (2006), "Genel Göç Olgusu," **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler; 8-11 Aralık 2005**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, Haziran, s. 19-22.

Öner, Sevil ve H. Bayram Kaçmazoğlu (1997), "Göç Olgusu ve Doğu Anadolu," **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 371-378.

Öz, Bakız (1978), **Türkiye'de Göç Olgusu, Sorunları ve Çözümü**, İstanbul, Gençlik Basımevi.

Özcan, Yusuf Ziya (1998), "İçgöçün Tanımı ve Veriler ile İlgili Bazı Sorunlar," **Konferans: Türkiye'de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak, s. 78-90.

Özer, Ahmet (2000), **Kentleşme ve Yerel Yönetimler**, Ankara, Ürün Yayınları.

Parrott, Lester (2001), **Social Work and Social Care**, Florence, Routledge.

- Sönmezler, Gökhan, Mehmet Serkan Yürük ve Sadi Uzunoglu (2007), "Neo Liberal Düşünce de Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan Önemi," **IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi: Küresel Yoksulluk**, Çanakkale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F. Yayınları, 19-21 Ekim, s. 31-36.
- Şenses, Fikret (2006), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Talas, Cahit (1990), **Toplumsal Politika**, Ankara, İmge Kitabevi.
- (1992), **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınları.
- Taşcı, Faruk (2007), "1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Yardımların Analizi," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, S.B.E.), İstanbul.
- Taylor-Gooby, Peter (1997), "European Welfare Futures: The Views of Key Influentials in Six European Countries on Likely Developments in Social Policy," **Social Policy and Administration**, Vol. 31, No: 1, March, p. 1-19.
- Tekeli, İlhan (1998), "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi," **Konferans: Türkiye'de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak, s. 7-21.
- Tekeli, İlhan ve Leila Erder (1978), **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları,
- Tuncer, Baran (1976), **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, No:20.
- Türkyılmaz, Ahmet v.d. (1998), **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları**, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını.
- TÜSİAD (1999), **Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları.
- UN (2007), **Report on the World Social Situation 2007: The Employment Imperative**, US, UN Publication.
- User, İnci (1997), "Evlilik Göçü," **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç; 20-22 Kasım 1996**, Ankara, DİE Matbaası, Ağustos, s. 556-563.
- Ünal, Turgay (1998), "Türkiye'de İçgöç İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi," **Konferans: Türkiye'de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak, s. 91-103.

Kamu-İş; C:10, S:4/2009

World Bank (2001), **World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty**, USA, WB Publication.

Yıldırım, Aziz (2004), “Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, S.B.E.), Ankara.

Zaim, Sabahattin (1997), **Çalışma Ekonomisi**, 10. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi.

----- (2005), **Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı**, C. III, 2. bs., İstanbul, İşaret Yayınları.

----- (2006), “IV. Oturum Değerlendirmesi: Türkiye'den Göçler,” **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler; 8-11 Aralık 2005**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, s. 327-330.